

SÜREYYA ALGÜL • DİSK (1967-1975)

SÜREYYA ALGÜL 1971'de Muş'ta doğdu. Mimar Sinan Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden 1995'te mezun oldu. Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Yüksek Lisans Öğrenimi'ne başlayarak 1998'de "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anadolu'da Demiryolları İmtiyazları ve Chester Projesi" başlıklı tezini savunarak mezun olan Algül, 2001'de Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda başladığı doktorasını da 2013'te, "Türkiye'de Sendika Siyaset İlişkisi: DISK Örneği (1967-1975)" başlıklı tezini savunarak tamamladı. Söz konusu tez, aynı yıl Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Politikalar Merkezi tarafından verilen Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü'ne layık görüldü. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim elemanıdır.

İletişim Yayınları 2106 • Araştırma-İnceleme Dizisi 352

ISBN-13: 978-975-05-1698-6

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI "DISK, Genel-İş için hazırlanan ve

1 Mayıs 1976'da kullanılan çıkartma", Yılmaz Aysan, *Afişe Çıkmak*,
İletişim Yayınları, 2013, s. 380

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Emre Bayın

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SÜREYYA ALGÜL
Türkiye'de
Sendika-Siyaset İlişkisi
DİSK
(1967-1975)

İÇİNDEKİLER

<i>KISALTMALAR LİSTESİ</i>	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	27
SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSELLİĞİ İÇİNDE SENDİKALARIN EVRİMİ	27
SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİ ANALİZİNDE KURAM, KAVRAM VE YÖNTEM	35
İKİNCİ BÖLÜM	
DİSK'İN KURULUŞUNA GİDEN SÜRECİ: 1961-1966	57
1960 DARBESİ SONRASININ SENDİKAL HAKLARA YÖNELİK İKTİSADİ, SİYASİ ZEMİNİ VE HUKUKİ DÜZENLEMELER	57
1960 darbesi sonrasında sendikal haklara yönelik iktisadi ve siyasi zemini	57
Sendikal haklara ilişkin hukuki düzenlemeler	63
1961 Anayasası'ndaki düzenleme.....	63
1963 düzenlemeleri: 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu.....	66

SENDİKAL HAREKETTE POLİTİZASYON VE BÖLÜNMEYE DOĞRU	70
Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşu	71
TİP'in tüzük ve programı	82
Aybar'ın TİP Genel Başkanlığı ve aydınların Parti'ye katılımları: Sendikacı kurumların sol siyasetle tanışmaları	87
TİP'in kuruluşuna CHP ve Türk-İş içinden tepkiler.....	96
Çalışanlar Partisi ve Türk-İş	101
Çalışanlar Partisi girişiminin nedenleri üzerine	102
Kuruluştan "partilerüstü sendikacılığa" doğru: Devlet ve siyasetle ilişkisinde Türk-İş.....	114
Komünizmi tel'in mitingi: TİP'li sendikacıları devlet ile birlikte sindirme siyaseti ve giderek belirginleşen karşıt iki ideolojik çizgi	127
SENDİKAL EYLEMLERİN 1963 DÜZENLEMELERİNE ETKİSİ:	
CAHİT TALAS'IN TASARISINDAN 1963 DÜZENLEMELERİNE	130
Cahit Talas'ın tasarısı (1961).....	131
1963 düzenlemelerinin çıkışını etkileyen eylemler	143
YENİ BİR KONFEDERASYON DÜŞÜNCESİNE DOĞRU	165
TİP'in Kavel ve 1963 düzenlemeleri dolayısıyla Türk-İş'e karşı yoğunlaşan eleştirileri ve yeni bir konfederasyon vurgusu	166
Bölünmeyi derinleştiren eylemler, gelişmeler veya eylemlerin ve gelişmelerin niteliğini etkileyen bölünmeler	172
Kozlu olayları (Mart 1965): Türk-İş-TİP gerginliği	172
1965 genel seçimleri: TİP'in TBMM'ye girişi ve sol siyasal muhalefeti	180
Mannesmann grevi ve Karabük sorunu (Maden-İş'e Karşı Çelik-İş) ile DİSK'in kuruluşunu hazırlayan Maden-İş yönetim kurulu kararı.....	182
Türk-İş 6. Genel Kurulu: AP'li yönetim, TİP'li sendikacıların tasfiyesi	186
Paşabahçe grevi (Ocak-Nisan 1966)	188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİSK'İN KURULUŞU / KURULUŞ YILLARI (1967-1971)	195
KURULUŞ KARARINA İLİŞKİN TARTIŞMALARDA TİP VE TKP: SENDİKACILAR MI? ÖRGÜT İÇİ MÜCADELEYLE MEŞGUL TİP Mİ?	196
KURULUŞUN GERÇEKLEŞMESİ	207
Kuruluş toplantıları: 17 sendikadan 5'e	207
Kuruluş kongresi ve önlemler, tepkiler	226
Kurucu sendikaların üye sayıları ve mali durumları	241

FAALİYETE GEÇİŞ	244
İlk yönetim kurulu toplantısı ve 1. ve 2. genel kurullar (Nisan 1967 - Haziran 1967 - Şubat 1968)	244
DISK'in TİP ile ilişkisinde özerk pozisyonunun iki vechesi: Toplumsal ve siyasal meselelerle ilgili açıklamalar ve DISK'in TİP yöneticileri	248
SOSYALİST SOLDA BÖLÜNMEYE DOĞRU: TİP'TE ÖRGÜT İÇİ MÜCADELENİN ŞİDDETLENMESİ, TİP'İN KAPATILMASI VE DİSK	254
TİP'te ideolojik kriz ve parçalanma	254
DİSK'in pozisyonu veya sendikacılığın pragmatizmi mi?	260
DİSK 3. Genel Kurulu (Şubat 1970)	260
15-16 Haziran'dan TİP'in kapatılmasına DİSK: Zoraklaşmış bir aidiyetten kurtulmak mı?	265
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
DİSK'İN SESSİZ SENDİKACILIK YILLARI (1971-1974)	283
DEVLET İKTİDARININ GÖZÜNDEN SOL	284
DEVLET İKTİDARININ İSTEDİĞİ HUKUKİ DÜZENLEMELER: ANAYASA VE YASA DEĞİŞİKLİKLERİ (DGM VS.)	287
AĞIR BASKI KOŞULLARI VE SOSYALİST SİYASETİN YOKLUĞUNDA DİSK	291
DISK'in görüş ve açıklamalarında değişim	291
DİSK 4. Genel Kurulu	296
DİSK'in CHP'ye desteğini açıklaması ve nedenleri	299
BEŞİNCİ BÖLÜM	
DİSK'TE TİP SÜRECİNDEN FARKLI BİR SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİ DİSK VE TKP	309
1974 SONRASI TÜRKİYE SOLUNUN GÖRÜNÜMÜ VE TKP	310
1974 sonrası sol: Bölünme ve kitleleşme	310
Dış Büro'dan Atılım'a TKP	313
TKP'NİN DİSK İÇİNDEKİ ATILIMI	315
Ulus'ta bir toplantı	315
21. Maden-İş Kongresi'yle başlayan süreç	320
21. Maden-İş Kongresi'nde Türkler'e muhalefetten, TKP'ye yönelişe: Genç kuşak sendikacılar	320

Türkler ile TKP'nin CHP tercihi buluşması: Farklı nedenlerle aynı tercihler	329
TKP'nin DİSK yönetimine yerleşmesinde tartışmalı bir öykü: İbrahim Güzelce'nin DİSK'e dönüşü	335
DİSK 5. Kongresi: TKP'nin DİSK yönetimine yerleşmesi ve diğer sosyalist sol siyasetlerin tasfiyesi	337
SONUÇ	361
EKLER	373
<i>GÖRÜŞÜLEN KİŞİLER</i>	389
<i>KAYNAKÇA</i>	393
<i>DİZİN</i>	409

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSELLİĞİ İÇİNDE SENDİKALARIN EVRİMİ

Sendikalar kapitalizmle birlikte oluşan işçi sınıfının kurumları olarak ortaya çıkmaya başladıkları 19. yüzyıldan günümüze kadar aşağıda sıralanan üç temel amaca hizmet ederek hayat bulmuşlardır ve yine tarihsel süreç içinde bu amaçlar birbirinden farklı sendika tiplerinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Daha doğru bir deyişle, içine doğdukları toplumsal, siyasal, iktisadi, kültürel vs. yapılarla ilişkilerinin etkisiyle farklılaşan, birbirlerinden farklı amaçlara sahip olan farklı tipte sendikalar ortaya çıkmıştır ve bugünden bakıldığında genel olarak sendikaların şu üç temel amacı gerçekleştirmek üzere mücadele ettikleri görülmektedir:¹

1. Emek pazarında etkin olmak üzere faaliyet yürütmek;
2. Üyelerinin hak ve özgürlüklerini savunmak ve bu yolla toplum içindeki statülerini geliştirmelerine aracılık etmek;
3. Sermayeye karşı emeğin “savaş okulları” olarak yapılanmak.

1 Richard Hyman, *Understanding European Trade Unionism: Between Market, Class and Society*, Sage Publications, Londra, 2001, s. 1-2.

Bu amaçlardan sonuncusu kuşkusuz kapitalist düzeni yıkmaya hedefine gönderme yapmaktadır ve devrimci sendikacılığın, grev başta olmak üzere her çeşit işçi eylem ve aktivitesi ile sendika örgütünü kapitalizmi yıkmanın aracı olarak kullanma anlayışının bir yansımasıdır.² Ancak elbette tarihsel süreç içinde, başta işçi sınıfının doğduğu İngiltere olmak üzere ne Avrupa'da ve ne de ABD'de, bu hedefe ulaşmayı amaç edinen sendikal anlayışların kapitalist sistemi yıkmak anlamında başarı kazandığını iddia etmek mümkündür. Tersine bugün sendikalar kapitalist sistem içinde daha çok birbiriyle ilişkili ilk iki amaca odaklanan ve kapitalist sistemin bir parçası olmayı kabul eden bir siyaset izlemektedirler ve bu siyaseti temel alan ve İngiliz ve Amerikan sendikacılığı olarak adlandırılan sendikacılık tarzı bu coğrafyalarda önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir.³ Sendikacılığın kapitalizmi yıkmaya hedefine odaklanmış biçiminin uğradığı başarısızlık veya Amerikan ve İngiliz sendikacılığının yaygın bir sendikacılık biçimine dönüşerek birçok ülkede sendikacılığı etkilemesinin nedenlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi bu çalışmanın sınırları dışındadır.⁴ Bununla birlikte asıl meselenin, Amerikan ve İngiliz sendikacılığı ya da Devrimci sendikacılık adlandırmalarının ötesinde, bir işçi sınıfı örgütü olarak sendikanın geçirdiği dönüşümlerde olduğu söylenebilir. Bu dönüşümleri incelemekse, her şeyden önce yukarıda sözü edilen yapılar ile sendikaların bu yapılarla mücadelelerini, çatışmalarını, ittifaklarını vs. içeren ilişkiselliği incelemek anlamına gelecektir. Bu tip bir inceleme için de örneğin, İngi-

2 Bkz. A. S. Losovsky, *Sendikalar Üzerine I: Muharebe Olarak Grev*, İnter Yay., İstanbul, 1988.

3 Hyman, 2001, s. 8-9, 67-113; Mark Rathbone, "Trade Union in USA", *History Review*, sayı 53, Aralık 2005, s. 1-6; John Stirling, "There is New World Somewhere: The Rediscovery of Trade Unionism", *Capital and Class*, Sonbahar 2005, sayı 29, s. 1-4.

4 Fordist üretimin ulus-devlet ekonomileriyle birlikte işleyen yapısı, sosyal demokrasinin Marksist ideolojiden farklılaşp, enternasyonalist vizyonundan uzaklaşarak ulus-devlet içine girerek evrimleşmesi (Hyman, 2001, s. 20-21), Soğuk Savaş döneminin anti-komünist sendikal faaliyetleri (Kenan Öztürk, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye*, TÜSTAV Yay., İstanbul, 2004, s. 16-17), Avrupa komünizminin oluşması vs. önemli nedenler olarak sayılabilir.

liz işçi sınıfı için 19. yüzyıldaki durumuna yönelik olarak yapılan, “sınıf bilincinin nihai tanımı büyük ölçüde işçi sınıfının gücüne karşı orta sınıfın tepkisinin sonucuydu”⁵ saptaması büyük önem taşıyacaktır. Benzer biçimde Devrimci sendikacılığın liderlerinden Losovsky'nin⁶ 1928'de Kızıl Sendikalar Enternasyonalı'nin⁷ 4. kongresinde yaptığı konuşmadaki şu sözleri de farklılaşmayı genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerle ilgili gösteren açıklamalar için uyarıcı olacaktır.⁸

“...Şimdiki durumun ikinci özelliği, Avrupa ve Amerika'nın en büyük sendika örgütlerinin oynadığı roldür. İngiltere, Almanya, Birleşik Devletler ve diğer ülkelerin sendikaları, sermayenin bu çılgınca yoğunlaşmasını kayıtsızca geçtirdiler. Sendika önderlerinin en soylu görevinin işverenler karşısında tempo yitirmemek için kitleleri en hızlı bir şekilde örgütlemek olduğu sanılırdı. Ve öte yandan, sermayenin saldırısının, sendika örgütlerinde safların reorganizasyonunu ve sınıf mücadelesinin yeni koşullarına uydurulmasını amaçlayan faaliyetin yükseltilmesine, hummalı bir politik ve örgütsel çalışmaya yol açacağı sanılırdı. Fakat Avrupa ve Amerika'nın sendika önderleri başka bir yol tuttular. Burjuvazi ne kadar pervasızca davranırsa, onlar da o ölçüde ilımlılaştılar; işverenler soruna ne ölçüde vahşice el attıysa, reformistlerin eylemleri de o ölçüde yumuşadı; saldırı ne denli güçlü olduysa, tüm savunma yasalarına rağmen direniş de o ölçüde zayıf oldu.”

5 E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 958.

6 14 Mart 1878'de Rusya'da doğan A. S. Losovsky, 1905'ten itibaren Bolşevik hareket içinde yer almış, 1912-1917 arasında Fransa'da sendikal faaliyetlerde bulunmuş, Ekim Devrimi'nden sonra, 1921'de kurulan Kızıl Sendikalar Enternasyonalı'nde genel sekreter olarak görev almıştır. 1939'da yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde Merkez Komitesi üyeliğine seçilen Losovsky, Stalin yönetimince 1949'da tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, 1952'de yaşamını yitirmiştir. Bkz. Losovsky, 1988, s. 5 (Kısa biyografisi).

7 Batı komünist partilerinin, sendikal mücadeleleri yönlendirmesi için sendikalar içinde gizli parti hücreleri kurması ve bu örgütlenmenin merkezileşmesinin sağlanması için, 1921'de Komintern'e bağlı olarak Kızıl Sendikalar Enternasyonalı (Profintern) kurulmuştur. Bkz. “Sendikalar”, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, s. 506.

8 A. S. Losovsky, *Sendikalar Üzerine III*, Inter Yay., İstanbul, 1996, s. 13.

Anlaşılacağı üzere İngiliz işçi sınıfının daha 19. yüzyıldaki durumuna ilişkin yukarıda yer alan saptama ile Losovsky'nin 1928'deki konuşması birbirini tamamlayan ve bir bakıma tarihselliğin önemini vurgulayan bir özellik taşımaktadır. Bununla birlikte devrimci militan bir sendikacı olan ve belirtildiği üzere Kızıl Sendikalar Enternasyonalî'nde kürsüye çıkan Losovsky'nin konuşması, önceki saptamanın tersine, toplumsal mücadelelerin içindeki özneler olarak Avrupa ve Amerikan sendikalarını açık biçimde suçlamaktadır. Bir bakıma toplumsal alanın karmaşık yapısını göz önünde bulundurmadan çok bu yapı içindeki öznelerden birinin etkinliklerini nihai belirleyici olarak gören bir anlayışa sahiptir. Oysa Losovsky'den çok önce Marx ve Engels ile daha sonra Lenin'in, sendikaların değişen yapıları ve kapitalist üretim ilişkileri içindeki işleyişleri üzerine yazdıkları, eleştirilerle birlikte, ancak eleştirilerden de daha çok sendika öznesinin tek başına sınırlılıklarına vurgu yapmaktadır. Nitekim Engels 1845'te, *1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfı'nın Durumu* başlıklı çalışmasında şunları söylemektedir:⁹

“...1824'te işçilere özgürce dernek kurma hakkı tanınır tanınmaz (sendika kurma hakkı), İngiltere'nin her yanında sendikalar mantar gibi bittiler ve kısa sürede güçlendiler. Sendikaları kuranlar sanayinin her dalındaki işçilerdi. Amaçlarını, her zanaatkârın, burjuvazinin zulüm ve kayıtsızlığına karşı korunması olarak ilan ettiler. İşverenleriyle toplu sözleşmelere girerek ücretleri saptamak istiyorlardı.

Ücretler, işverenlerin kârları dikkate alınarak düzenlenmiyordu. Elverişli bir durum ortaya çıkar çıkmaz ücretlerin artırılması için teşebbüse geçeceklerdi. Politikaları tüm ülkedeki çeşitli meslek dallarına eşit ücretlerin gerçekleştirilmesine yönelikti. Sonuç olarak, ülke çapında uygulanması gereken ücret düzeylerinin belirlenmesi için kapitalistlerle pazarlığa oturdular ve bu düzeyde ücret ödemeyi reddeden her kapitalisti grevle tehdit ettiler. Sendikalar her iş kolundaki çırağın sınırlan-

9 Friedrich Engels, “1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu”, *Sendikalar Üzerine I Marx-Engels-Lenin* (seçme yazılar), Yorum Yay., İstanbul 1992a, s. 14.

masına çalıştılar. İşgücündeki artışa bu şekilde sınır koyarak, işverenler arasında hünarlı işçi bulmak için bir rekabetin olacağını ve böylelikle de ücretlerin yüksek düzeyde kalacağını umuyorlardı... Sendikacılık tarihi, işçiler için birçok yenilgiyi ve yalnızca birkaç zaferi içerir. Sendikaların bütün çabalarının işgücü pazarındaki arz ve talebe göre ücretleri belirleyen ekonomik yasayı değiştiremeyecekleri açıktır. Sonuçta ekonomiyi etkileyen güçlü faktörler karşısında sendikalar çaresizdir... İngiliz işçilerinin protestolarının aldığı somut biçim, orta sınıfların açgözlülüğüne sınır çizilmesinde yardımcı olmuştur.”

Marx da 1865'te *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da sendikaların sınırlılıklarına ilişkin olarak şunları söylemiştir:¹⁰

“Sendikalar sermayenin saldırılarına karşı direnme merkezleri olarak iyi iş görürler. Zaman zaman güçlerin akılsızca kullanımını yüzünden başarısızlığa uğrarlar. Genel olarak ise örgütlü güçlerini işçi sınıfının kurtuluşu ve ücret düzeninin nihai ortadan kaldırılışı için bir kaldıraç olarak kullanmak yerine kendilerini sistemin sonuçlarına karşı gerilla savaşı vermekle sınırlamaları yüzünden, bu savaşla birlikte varolan sistemi değiştirmek üzere çalışmadıkları için başarısızlığa uğrarlar.”

Aslında gerek Marx ve gerekse Engels sendikaların kapitalist düzeni yıkmak konusundaki sınırlılıklarının farkında olmakla birlikte, gelişmelerin işçi hareketinin sendikalarının birleşmesi sonucunu doğurmasını ummaktadırlar.¹¹ Bu bir bakı-

10 Karl Marx, “Ücret, Fiyat ve Kâr”, *Sendikalar Üzerine I: Marx-Engels-Lenin* (seçme yazılar), Yorum Yay., İstanbul, 1992a, s. 79.

11 Birçok makalelerinde hem Marx, hem de Engels bu umutlarını vurgulamaktadırlar. Örnek olarak bkz. Karl Marx, “Felsefe'nin Sefaleti”, *Sendikalar Üzerine I: Marx-Engels-Lenin* (seçme yazılar), Yorum Yay., İstanbul, 1992b, s. 52-53; Friedrich Engels, “Labour Standard'tan Makaleler”, *Sendikalar Üzerine: Marx-Engels-Lenin* (seçme yazılar), Yorum Yay., İstanbul, 1992b, s. 120-121. Özellikle gerek sendikal birleşmeyi ve gerekse legal siyaset yapmayı reddeden anarko sendikalizmin ideolojileriyle mücadelelerinde bu birleşmeyi devrim için politik bir zorunluluk olarak gördüklerini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Bkz. *Marx, Engels, Lenin: Anarşizm ve Anarko Sendikalizm* (seçme yazılar), Sol Yay., Ankara, 1979; anarşistlerin sendikalizm çerçevesinde Marksistlerle Enternasyonal kongrelerindeki mücadele ve görüşleri için bkz: George Woodcock, *Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, Kaos Yay., İstanbul, 2001, s. 246-270.

ma onların gerek aktif siyasal kişiliklerinin ve gerekse devrimci ideoloji ve teorilerinin uzantısıdır. Bununla birlikte 1871’de Birinci Enternasyonal döneminde Marx ve Engels’in aşağıda sırasıyla verilen şu sözleri artık sendikaların umduklarından farklı bir yöne doğru evrimleşmesinden duydukları rahatsızlığı yansıtmaktadır:¹²

“...İngiltere’de sendikalar yüzyıllardır varlıklarını sürdürüyorlar ve işçilerin büyük çoğunluğu aristokratik bir azınlık olan sendikaların dışındadır. En yoksul işçiler sendikalara üye değildir; ekonomik gelişmenin her gün kırdan şehirlere sürüklediği muazzam işçi kitleleri uzun zamandan beri sendikalarından uzak duruyorlar ve bu kitlenin en sefil kesimi sendikalara hiçbir zaman girmez. Aynı şey Londra’nın East End kökenli işçileri için de geçerlidir. Bunların onda biri sendikalara üyedir. Köylüler ve gündelik işçiler asla bu sendikalara katılmazlar. Sendikal hareket ve özellikle büyük, güçlü ve zengin sendikalar, genel hareketin ilerlemesinin bir aracı olmaktan çok onun bir engeli haline geldi. Londra’da sendikaların dışında birkaç yıldır politik hareketten uzakta suskunluğunu koruyan ve bunun sonucunda çok cahil olan oldukça büyük bir işçi kitleleri var.”

Marx ve Engels’in şikâyet ettiği İngiliz Sendikaları daha 1830’lu yıllardan itibaren Chartist ve Owenist hareketlerin, seçim reformu, çalışma saatlerinin kısıtlanması gibi temel haklara yönelik isteklerine verdikleri destekle radikallikten uzaklaşmaya başlamışlardır. Hele İngiliz ekonomisinin 1850’lerden itibaren hızla büyümesi, Trade Union olarak adlandırılan yeni ve finansal açıdan güçlü, kapitalist sistemi benimsemiş sendikacılığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹³ İngiliz ve Amerikan sendikacılığı adı verilen sendikacılık biçimi bu sendikalardan evrilmiş, daha çok sosyal ve ekonomik talepleri temel alan, bunun için hü-

12 Tony Cliff ve Donny Gluckstein, *Marxizm ve Sendikal Mücadele*, Ide Yay., İstanbul, 2001, s. 3-4.

13 A. Fox Sturmfthal ve James G. Scoville, *The International Labor Movement in Transition*, University of Illinois Press, Chicago, 1973, s. 17.

kümetler ve iş çevreleriyle yakın ilişki içinde bulunan sendikacılık tipini oluşturmuştur.¹⁴

Lenin de, işçi sınıfının kendiliğinden gelişiminin tek başına sadece sendikalizmle sonuçlanacağı ve dolayısıyla burjuva ideolojisine boyun eğmekten başka bir seçeneğinin kalmayacağına inanmaktadır.¹⁵ Bu nedenle Lenin, 1905'te sendikaların Rusya Sosyal Demokrat Partisi'nin etkisi altına alınmaları gerektiğini öne sürmüştür. Lenin'e göre "Parti sendikaları kendi ruhuyla doldurma ve onları kendi etkisi altına almaya çalışmalıdır ve çalışacaktır" ve bunu da sendikalar içindeki elemanları vasıtasıyla gerçekleştirecektir.¹⁶ Lenin'in 1920'li yıllarda "Komünist Parti'den kitlelere uzanan kasnak kayışı" olarak sloganlaşan bu görüşleri, Sovyetler Birliği'ndeki sendika tartışmalarından sonra, 1920'li yılların sonundan itibaren Stalin tarafından sendikaların tamamıyla Parti'nin denetimi altına alınmasıyla ve üretimi yönlendirme ajanlıklarına dönüştürülmeleriyle sonuçlanmış, aynı süreç içinde sendika liderleri tasfiye edilmiştir. Sonraki gelişmeler (İkinci Dünya Savaşı vs.) Stalinist sendika modelinin Doğu Avrupa'yı da içine alacak biçimde genişlemesi biçiminde cereyan etmiştir.¹⁷

20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki akıbetleri Stalinist sendika modelinin bir parçası olmak biçiminde şekillenen sendikalar, ABD ve Batı Avrupa'da 19. yüzyıl ortalarından itibaren kapitalist düzenin yıkılmasının aracı değil, kapitalist düzen içinde üyelerinin ücret ve sosyal-siyasal haklar bakımından çıkarlarını savunan örgütler olarak evrimleşmişlerdir. 19. yüzyılın, serbest piyasaya dayalı liberal devlet anlayışıyla, maksimum sömürü ile maksimum kârın sağlandığı, dolayısıyla emeğin acımasız biçimde sömürüldüğü kapitalist düzeninin¹⁸ zorlu çalışma şartlarının, dü-

14 Erik Jasops, *European Trade Unionism*, Holmes and Meier Publishers, New York, 1973, s. 14.

15 Cliff ve Gluckstein, 2001, s. 5.

16 V.I. Lenin, *Sendikalar Üzerine II*, Sorun Yay., İstanbul, 1998, s. 247.

17 "Sendikalar", *Marksist Düşünce Sözlüğü*, s. 505-506.

18 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*, Beacon Yayınları, Boston, 1957, s. 163-178 [Büyük Dönüşüm, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2000].

zeni yıkmak amacıyla olmasa da, işçiler arasında bir mücadele ve dayanışma kültürünün oluşmasına yardım ettiği söylenebilir.¹⁹ Bu dayanışma kültürüyle birlikte, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yayılmaya başlayan Fordist üretim biçiminin sağladığı uygun şartlar, sendikaların güç kazanmasını sağlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, savaştan büyük zararlar göyerek çıkan birçok ülkede devletin ekonomiye müdahalesini savunan, sosyal politikaların gerekliliğine vurgu yapan Keynesçi anlayış, ulus-devletler içinde, artan verimlilikten işçilerin ücret ve sosyal haklar anlamında daha yüksek paylar almalarına olanak tanımış, bu şartlarda sendikaların toplu pazarlık imkânları yaygınlaşmıştır.²⁰

1950'li yıllardan itibaren 1970'lerin ortalarına kadar sürecek olan "altın yıllar"²¹ döneminde sendikalar, 19. yüzyıldan beri sürdürdükleri hak arama meşruiyetleri temelinde devlet ve orta sınıflarla girdikleri ilişkiyle ve yürüttükleri mücadelelerle birlikte kapitalist düzen içinde Avrupa'da ulus-devlete dayalı gelişmiş refah devletlerinin oluşumunda pay sahibi olmuşlardır.²² Bir bakıma devrim ve enternasyonalizm hedeflerinden vazgeçmek durumunda kalmakla birlikte, hak arama perspektifleriyle, kapitalist düzenin geniş toplum kesimlerinin refahını dikkate alan politikalar eliyle süreç içinde yumuşamasına yardımcı olmuşlardır. Bugünden bakıldığında kapitalist üretim biçimindeki post fordist değişimler ve sermayenin ulus-devleti aşan gücü karşısında,²³ sendikaların ulus-devletler içinde tec-

19 Peter Baldwin, *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, (1875-1975)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 4-52.

20 Engin Yıldırım, "Sendikaların Kimlik Krizi ve Emegın Mehteran Yürüyüşü", *I. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 155-156.

21 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century (1914-1991)*, Abacus, Londra, 2003, s. 257-258.

22 Gosta Esping Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge, 1990, s. 30-32.

23 Kapitalist üretim biçimindeki post fordist değişimler ve sermayenin aldığı yeni biçimler için bkz. Michael J. Piore ve Charles F. Sabel, *The Second Industri-*

rit olarak güç kaybetmelerinde aynı sürecin payı olduğu söylenebilir.²⁴

Bu noktada belirtilmelidir ki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan yeni dönem, özellikle 1970'li yıllardan itibaren neokorporatizm olarak da adlandırılmaya başlanmıştır. Bu adlandırmayı yapan kuramcılara göre, ekonomiye devlet müdahalesi nedeniyle işçi ve işveren örgütlerinin yapılarında, faaliyet ve işlevlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş, bu değişimler sonucunda işçi ve işveren örgütleri kendi aralarında ve devletle işbirliğine giderek tekelleşmiş, devletçe tanınarak yasal ayrıcalıklara kavuşmuş ve merkezileşerek daha da güçlenirken, tepe örgütleri de devlet tarafından tekel statüsü ile donatılarak ulusal düzeyde kuruluşlar haline gelmiştir. Bu durum sendikaları ekonomik ve siyasal açıdan güçlendirmekle birlikte ideolojik olarak ılımlılaştırmıştır.²⁵ Neo-Korporatizm üzerine yapılan ampirik çalışmalarda, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde korporatist uygulamaların temel amacının kapitalist sistemin kendi kendini yeniden üretmek sorunsuz işlemeye devam etmesi yönünde olduğuna işaret etmekte, sanayileşmekte olan ve demokratikleşme konusunda sorunlu ülkelerde ise otoriter yanları ağır basan bir devlet korporatizminin aynı zamanda bir kontrol aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir.²⁶

SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİ ANALİZİNDE KURAM, KAVRAM VE YÖNTEM

Sendikaların yukarıda özet olarak verilen evrimleri, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (DİSK) sendika-siyaset ilişkisi özelinde eğilmeyi amaçlayan bu çalışma için kuramsal, kavramsal çerçeve ve yöntem açısından yol gösterici nite-

al Divide: Possibilities for Prosperity, Basic Book, New York, 1984.

24 Ernest Mandel, *Avrupa Meydan Okuyor*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 141-148.

25 Yüksel Akkaya, "Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık", yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 263-264.

26 Akkaya, 1996, s. 265.

liktedir ve bizi yeniden E.P. Thompson ve Losovsky'nin sırasıyla şu sözlerine vurgu yapmaya itmektedir: "... Sınıf bilincinin nihai tanımı büyük ölçüde işçi sınıfının gücüne karşı orta sınıfın tepkisinin sonucuydu." "...Avrupa ve Amerika'nın sendika önderleri başka bir yol tuttular. Burjuvazi ne kadar pervasızca davrandıysa, onlar da o ölçüde ılımlılaştılar; işverenler soruna ne ölçüde vahşice el attıysa, reformistlerin eylemleri de o ölçüde yumuşadı; saldırı ne denli güçlü olduysa, tüm savunma yasalarına rağmen direniş de o ölçüde zayıf oldu." Dikkat edilirse Thompson'un sözleri işçi sınıfının bilinci ve mücadelesinde orta sınıfların etkisine vurgu yaparken, Losovsky'nin sözleri sendikalara vurgu yapmaktadır. Bu iki sözden ilki referans alınarak sendikalara bakıldığında, işçi sınıfının örgütü olan sendikalarla, orta sınıflar arasındaki ilişki ve mücadelelerde belirleyicilik anlamında gerilimin orta sınıflar tarafına, ikincisi referans olarak alındığındaysa sendikalar tarafına odaklanmak mümkündür. İlkinde sendikaların gücünün sınırlarına, kapitalist düzenin dönüşümleri sırasındaki konumlarına/konumsuzluklarına vs., ikincisinde ise kararlılıklarına, hatalar ve zaaflarına vs. odaklanmak olasıdır. Bununla birlikte aslında her ikisi de aynı zamanda ilişkiselliğin kendisine ve dolayısıyla siyasete gönderme yapmaktadır. Buradan hareketle de sendikalara bakarken, ne Losovsky örneğindeki gibi tarihin içindeki öznelardan biri olarak sadece sendikaların yapıp etmelerine ne de diğer sınıfların ve devletin eylemlerine tek başına referans vererek analiz yapmak mümkündür. İki alıntının da bir bakıma, kendileri de değişim halinde olan gerek işçi sınıfı ve gerekse orta sınıfların içinde olduğu siyasal ve toplumsal yapıların karmaşıklığının altını çizdiği söylenebilir.

Ancak Türkiye'de sendikalar üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı bölümünün yukarıda sözü edilen karmaşıklığı göz önünde bulundurduğunu söylemek zordur. Bu durumun hem genel ve hem de Türkiye'ye ilişkin nedenleri olduğu söylenebilir. Bu bölümde öncelikle nedenlere değinilecek ardından da söz konusu çalışmalardan örnekler verilecektir.

Genel olarak Engels'in daha 1845'te "*ekonomiyi belirleyen güçlü yasalara karşı çaresizliği*" olarak nitelendirdiği kapitalist sistem içindeki sınırlı güçleri ve yukarıda özetlenen evrimleri, sendikaların, kendilerine ilişkin ya da kendilerinden söz eden çalışmalarda indirgemeci bakışlarla ele alınmalarını kolaylaştırmaktadır. Üstelik bu durum yalnızca, örneğin önceliği sermaye kesimlerine veren liberal veya üst yapıya verdiği önemle devleti öne çıkaran Kemalist tandanslı çalışmalar içinde değil sol tandanslı çalışmalar içinde de yaygındır. Bu noktada özellikle politik iktisat ve emek tarihi çalışmaları içinde önemli ölçüde etkili olan Marksist yazında Çelik'in de belirttiği üzere "Marx ve Engels'in temel yapıtlarında iktisadi temel yapıya yaptıkları güçlü vurguların güçlü bir iktisadi indirgemeci gelenek yarattığı"²⁷ da gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin Marksist yapısalcı geleneğin öncülerinden Althusser'e göre, toplumsal "(...) bütünün yapısı, hiyerarşikleşmiş organik bütün yapısı olarak eklemelenmiştir. Bütünün içinde üyelerin ve ilişkilerin birlikte varlığı, üyelerin ve ilişkilerin eklemelenmesinde özgül bir düzen katan, baskın bir yapının düzenine tabidir. (...) Bu hiyerarşi, toplumsal bütünün farklı "düzey" ya da kerteleri arasında mevcut etkililik hiyerarşisini temsil eder" ve "(...) iktisadi olmayan yapıların iktisadi yapı tarafından nihai kertede belirlenimi(ne)" göndermede bulunur.²⁸ Althusser'in yapısalcılığı açısından ayrıca yapı düşüncesi ve bilinci belirler. Amili insanlar olsa da "bu düşünce, doğal ve toplumsal gerçeklik içinde temellenmiş bir düşünce aygıtının tarihsel olarak oluşmuş sistemidir. Onu bilginin belirli bir üretim kipi yapan gerçek koşulların sistemi tarafından tanımlanmıştır. Bu haliyle, üzerinde çalıştığı nesne türünü (hammadde) sahip olduğu teorik üretim araçlarını (teorisi, yöntemi ve deneysel ya da başka türlü tekniği) ve içinde ürettiği tarihsel ilişkileri (hem teorik, hem ideolojik hem de toplumsal) birleştiren bir yapı tarafından oluşturulmuştur. Düşünen herhangi bir özneye (birey), bilgilerin üreti-

27 Çelik, 2010, s. 49.

28 Louis Althusser, "Kapital'in Nesnesi", Louis Althusser, Etienne Balibar vd. (der.), *Kapital'i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İthaki Yay., İstanbul, 2007, s. 341.

mindeki yerini ve işlevini atfeden şey, teorik pratiğin koşullarının bu tanımlı sistemidir.”²⁹ Althusser daha da ileri giderek üretim ilişkisi kategorisi içinde yer aldıklarını söyleyerek tarih ve toplumsal alan içinde insanların özne olarak tanımlanmasını reddetmekte, özne yerine bir anlamda nesneyi koyarak özelleşenleri söylemektedir:³⁰

“(…) Üretim ilişkilerinin yapısı, üretim faaliyetlerinin işgal ettikleri yeri ve üstlendikleri işlevleri belirler; bu failer, bu işlevlerin ‘taşıyıcıları’ (Trager) oldukları ölçüde, bu yerleri işgal edenlerden başkası asla değildir. Gerçek ‘özne’ler (süreci oluşturan özneler anlamında) demek ki bu işgâlciler ya da bu görevliler değildir, tüm görünümün tersine, naif antropolojinin ‘verisi’nin ‘gerçeklikleri’ ‘somut bireyler’, ‘gerçek insanlar’ değildir; ama bu yerlerin ve bu görevlerin tanımı ve dağıtımıdır. Demek ki gerçek “özne”ler, şu tanımlayıcılar ve dağıtıcılarıdır: Üretim ilişkileri (ve politik ve ideolojik toplumsal ilişkiler). Ama bunlar ‘ilişki’ olduklarından, özne kategorisi altında düşünülemez.”

Yukarıda örneği verilen ve siyaset, iktisat, felsefe vs. gibi alanlarda güçlü etkiler yaratan yaklaşımlar sendikalar üzerine yapılan çalışmalarda da kendisini gösteren indirgemeciliğe kaynaklık edebilmektedir. Çelik’in de vurguladığı gibi³¹ daha yaşadığı dönemde Engels de indirgemeci olarak gördüğü yaklaşımlara tepki göstermiş ve şunları yazmıştır:³²

“(…) Ne ben ne de Marx bundan fazlasını savunmadık. Şu halde birisi çıkıp da, ekonomik etkenin biricik belirleyici öğe olduğunu söyleyerek sorunu çarpıtırsa, bizim önermemizi, an-

29 Louis Althusser, “Kapital’den Marx’ın Felsefesine”, Louis Althusser, Etienne Balibar vd. (der.), *Kapital’i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İthaki Yay., İstanbul, 2007, s. 65-66.

30 Althusser, “Kapital’in Nesnesi”, Louis Althusser, Etienne Balibar vd. (der.), *Kapital’i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İthaki Yay., İstanbul, 2007, s. 465-466.

31 Çelik, 2010, s. 50.

32 Friedrich Engels, “Engels’in Joseph Bloch’a Yazdığı 21-22 Eylül 1890 Tarihli Mektup”, çev. Alaattin Bilgi, *Marx-Engels Seçme Mektuplar*, Evrensel Basın Yay., İstanbul, 1996, s. 101.

lamsız, soyut ve budalaca bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir ama üst yapının çeşitli etmenleri-sınıf savaşlarının politik biçimleri ile bunun sonuçları, yani: başarılı bir savaştan sonra zaferini kazanan sınıfın oluşturduğu anayasalar, vb. hukuksal biçimler ve hatta bütün bu fiili çatışmaların, bunlara katılanların beyninde uyandırdığı yansımalar, politik, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve bunların bir dogmalar sistemi halinde gelişmeleri... İşte bütün bunlarda da, tarihsel çatışmalar boyunca etkilerini gösterirler ve birçok halde kendi biçimlerinin belirlenmesinde baskın bir rol oynarlar. Bütün bu etkenler arasında karşılıklı bir etkinlik vardır.”

Bu noktada iktisadi yapıyı temel alan indirgemeci yaklaşımlara tam da emek tarihçisi olarak Althusser örneği üzerinden tepki gösteren E.P. Thompson'ın görüşleri, bu çalışma açısından yol göstericidir. Thompson, Althusser'in yapısalcılığına sınıf tanımı üzerinden karşı çıkmakta ve şunları söylemektedir.³³ “Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştirilen tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun tarihsel bir fenomen olduğunun altını çiziyorum. Sınıfı bir “yapı” ve hatta “kategori” olarak görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan ve bir şey olarak görüyorum. Bundan öte, sınıf nosyonu, tarihsel ilişki nosyonunu gerektirir. Diğer herhangi bir ilişki gibi, verili bir anda onu ölü gibi durdurmaya ve otopsi yapmaya çalışırsak çözümlenmeyi boşa çıkaran bir akışkanlık gösterir. İlişki her zaman gerçek insanlarda ve gerçek bağlamda somutlaştırılmalıdır. (...) Günümüzde sınıfı bir nesne olarak kabul eden, yoldan çıkarıcı çok güçlü bir kamı mevcuttur. Bu, kendi tarih yazılarında Marx'ın verdiği anlam değildi; ne ki aynı yanlış çok sonraki “Marksist” yazında olumsuz etkisini sürdürmektedir.” Thompson ayrıca dünyayı mekanik bir yapı tahayyülü içinde ele alarak insanları özne olmaktan çıkarıp, bilinçsiz “şeyler”e, adeta bir makinenin parçalarına dönüştürmekle suçladığı Alt-

33 E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Biri- kim Yay., İstanbul, 2004, s. 39-40.

husser'e hayali bir öyküyle cevap vermektedir.³⁴ Thompson, çağdaş bir işçi kadını düşünür. Fabrikada çalışan, İşçi Partisi ve İngiliz Kilisesi üyesi, kocası ve sevgilisiyle yaşadığı sorunlar nedeniyle kafası karmakarışık halde sinir krizi geçirmenin eşliğinde fabrikaya giden bu işçi kadına, militan bir işçi, okuması için Althusser'in kitaplarını verir. Kadın okudukça bunalır ve "ben Allahın belası bir "ŞEY" değilim" diyerek kitabı ustabaşına fırlatır ve arkadaşlarına grev çağrısında bulunurken bir yandan da hayatına ilişkin radikal kararlar alır.

E.P. Thompson'un yukarıda özetlenen görüşleri bu çalışma açısından, kapitalist sistem içinde sınıf pratiğinin bir biçimi olarak sendikaları, sistemin yapısını ve diğer aktörleri, tarihin belli bir anında belki az, belki de çok etkileyen ve kendisi de etkilenen aktörler, failer olarak düşünmek yönünde uyarıcıdır. Aynı biçimde Engels'in İngiliz sendikaları örneği üzerinden tam da sendikaların kapitalist sistem karşısındaki güçlerinin sınırlılığına vurgu yaparken sarf ettiği "İngiliz işçilerinin protestolarının aldığı somut biçim, orta sınıfların açgözlülüğüne sınır çizilmesinde yardımcı olmuştur" sözü aslında, bu çalışma açısından DİSK özelinde sendika-siyaset ilişkisini salt güçlü olduğu varsayılan yapının dönüştürücülüğü üzerinden okumamak anlamını taşımaktadır. Özellikle tarihsel bir perspektiften sendika-siyaset ilişkisinde bir sendikanın var olduğu siyasal toplumsal yapı içindeki durumu incelenirken, kapitalist sistemin her durumda belirleyici olduğu ön kabulüyle hareket edilirse, ilişkinin çok taraflılığı, mücadele ve ittifakların niteliği, düzeyleri farklı olsa da etkileşim ve dönüşümlerin karşılıklılığı yerine elde kalan, yine indirgemeci bir anlayış olarak yenilen bir aktör ve galip gelen kapitalist sistemin gücüne vurgu yapan, toplumsal bir araştırma konusunu ister istemez galip/mağlup ikiliği içerisinde sığlaştıran bir analizden başka bir sonuç olmayacaktır. Bu türden bir analiz içinse ampirik bulguların çok da önemi yoktur ya da göze çarpan, öne çıkan ampirik bulgular, galip

34 Ayşe Buğra (sunuş), "Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E.P. Thompson'ı Okumak", E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s. 19-20.

gelen sistemin galibiyetinin, mağlup olan aktörün mağlubiyetinin altını çizen, destekleyen bulgulardır. Bu sonucun tarihselliği ise sorunludur çünkü sistemin gücü adeta öznesiz olarak tarih üstü bir mertebeye eriştirilmiş olmaktadır. Neo liberal akımın güç kazandığı ve bu durumun sosyal bilimlerde emek tarihi ve sınıf analizlerine ilgiyi zaten azalttığı bir ortamda³⁵ ilginç bir biçimde, liberal/neo-liberal tandanslı yaklaşımlara benzer şekilde sol tandanslı indirgemeci yaklaşımlar da sendikal hareketi paralel bir yöntemle resmedebilmektedir.

Yukarıda sözü edilen genel sorunlara ek olarak Türkiye'ye ilişkin emek tarihi, çalışma ilişkileri, endüstri ilişkileri vs. gibi alanlarda yapılan sendikalara yönelik çalışmalar içinde ampirik verilerin de yoğun olarak kullanıldığı çalışmaların sınırlılığı dikkat çekicidir. Özellikle 1980 öncesine eğilmek isteyen bir araştırmacının karşısına bu anlamda ilk anda çıkacak yayınlar fazla değildir.³⁶ Çelik, Türkiye'de genel olarak emek tarihine ilişkin ilgi eksikliğinin nedenlerine değinirken, örnekler vererek akademik alanda emek, sınıf ve siyaset ilişkilerine odaklanmanın temelde politik sebeplerle "netameli" olabildiğine, sendikaların kendi tarihlerine ilgisiz kalmalarına, kurum arşivlerinin yokluğu veya yok edilmesine, Türkiye'de işçi ve sendika hareketinin görece geç ortaya çıkmasına işaret etmektedir.³⁷ Aynı nedenlerin bu türden çalışmaların sınırlılığı için de geçer-

35 Çelik, 2010, s. 43-44.

36 Çelik'in yerinde bir tespitle "bir emek vakanüvisi" olarak nitelendirdiği (Çelik, 2010, s. 43), sendikacı da olan Kemal Sülker'in *Türkiye Sendikacılık Tarihi, Sendikacılar ve Politika, Grev Hakkı ve Grevler, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri* gibi kitapları, Ahmet Makal'ın 1850-1963 arasındaki dönemi ele alan üç ciltlik çalışma ilişkileri tarihi kitapları, Yıldırım Koç'un eski sendikacıların öykülerini içeren *Türk-İş Tarihinden Portreler'i* ve son olarak DISK'i de ele alan çalışmaları, daha çok ikincil malzemeye başvurulması ve derleme özelliği taşımaya rağmen Şehmus Güzel'in *Türkiye'de İşçi Hareketi*, Oya Sencer'in (Baydar) Osmanlı emek tarihi üzerine yazdığı *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı* ile son dönemde Aziz Çelik'in *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* ile Zafer Aydın ile birlikte hazırladığı Paşabahçe grevini konu alan çalışmalar örnek olarak verilebilir. Canan Koç ve Yıldırım Koç'un *Çalışma Yaşamı Kaynakçası* ise bu alandaki kaynak taramasını kolaylaştıran önemli bir çalışma olarak anılmalıdır.

37 Çelik, 2010, s. 43-44.

li olduğu söylenebilir. Ancak nedenleri her ne olursa olsun bu durum, genel sorunlarla da bir araya gelince, emek tarihi çalışmalarında yazarın ideolojik duruşuna göre kolaylıkla şekillenebilen, yukarıda sözü edilen karmaşıklığı göz ardı eden, çoğu zaman kestirme ya da hatalı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Türkiye’de sendikal hareketin aktivitesinden söz edilirken, geçmişin birikimi neredeyse yok sayılarak 27 Mayıs 1960 sonrasında sıklıkla vurgu yapılması, bu çalışmayı da ilgilendiren önemli bir hata olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Çeçen’e göre “27 Mayıs 1960 devrimi, Türk Ordusu’nun ilerici çizgide oluşturduğu bir atılım olarak, Türk sendikacılığının gelişiminde bir dönüm noktası meydana getirir. Gerçek anlamıyla sendikacılık, Türkiye’de bu tarihten sonra başlamış ve kısa bir sürede çok hızlı bir gelişme göstermiştir. (...) 27 Mayıs devriminden sonra işçi sendikaları gerçek niteliklerine kavuşmuş, toplum içerisinde kuşkuyla karşılanan kuruluşlardan kurtulmuşlar ve emekçi kitleleri rağbet görmeye başlamışlardır. Bu sonucun alınmasında devrim hükümetinin gerçekçi ve ileri görüşlü tutumunun büyük payı olmuştur.”³⁸ Oysa bu yargı örneğin, Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel’in, Milli Birlik Komitesi hükümetinde Çalışma Bakanı olarak görev yaparken işsizlik fonu öneren Cahit Talas’a, imkânsızlıklardan bahsederek karşı çıkmasını³⁹ ya da yaklaşık üç ay sonra yeni Çalışma Bakanı Raşit Beşerler’in işçilerin ücretli izninin senede ancak 15 gün olacağını söylemesine karşın, Cemal Gürsel’in “100.000 işçi için bunu düşünün, onar liradan on gün 10.000.000 lira yapar” diyerek karşı çıkmasını, Ulaştırma Bakanı Sıtkı Ulay’ın bunun üzerine dönem içinde cumartesi günleri yarım gün çalışılırken tam gün çalışılmasını teklif etmesini, İçişleri Bakanı İhsan Kızıloğlu’nunsa yalnız cumartesi değil pazar günleri de çalışılmasını önermesini⁴⁰ açıklamamaktadır. Üstelik mevcut MBK hükümeti tutanaklarına bakıldığın-

38 Anıl Çeçen, *Türkiye’de Sendikacılık*, Özgür İnsan Yay., Ankara, 1973, s. 44-45.

39 Cemil Koçak (yay. haz.), *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, cilt 1, s. 247.

40 Koçak, 2010, s. 605.

da Cemil Koçak'ın deyimiyle “işçilere yakın ilgi gösterildiğini söyleyemeyiz.”⁴¹

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı adlı çalışmasında Adnan Mahiroğulları'na göre, 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan MBK hükümeti işçi sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, MBK üyesi Numan Esin İstanbul'a gelerek sendikacılarla tanışarak isteklerini dinledikten sonra bir konuşma yapmış, İşçi Sigortaları Kanunu ile Sendikalar Kanunu'nun çıkarılacağını söylemiştir. Daha sonra da “27 Mayıs 1960 sonrasında ortaya çıkan özgürlük anlayışı çerçevesinde, bireylerin temel hak ve özgürlüklerine, sosyal ve ekonomik haklara oldukça geniş yer veren yeni bir anayasa hazırlanmış; temel sendikal haklar bu anayasanın 46. ve 47. maddelerinde güvence altına alınmıştır.”⁴² Ayrıca Mahiroğulları açısından 1963'te çıkan Sendikalar ve Toplu Sözleşme ve Grev hakkının yasalaşmasıyla sonuçlanan 1960-1963 dönemi, “sivil bürokratlar'la ‘aydınlar’ın yoğun çaba sarf ettikleri bir dönem olmuştur.”⁴³ Ancak bu görüşler de sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, örneğin ne Numan Esin'in kısa bir süre sonra cunta içi hesaplaşma sonucu yurt dışına gönderilmesi dolayısıyla konuşmasının bağlayıcılığı sorununu, ne Kurucu Meclis'te anayasa görüşmeleri sırasında grev konusunda encümen üyelerinin var olduğunu söyledikleri “münevver” tereddütlerini ve ne de Cahit Talas'ın Temmuz 1961'de hazırlattığı tasarıya İstanbul İşçi Sendikaları'nın verdiği ve Saraçhane Mitingi'nin de önemli bir nedenini oluşturacak tepkileri açıklamaktadır.

Yukarıda örneği verilen ve 27 Mayıs sonrası sendikal hakların yukarıdan kolayca verildiği yargısını öne süren yaklaşımlardan ayrılan ve sendikal hareketin ötesinde işçi sınıfı tarihine eğilen bazı çalışmalarda, 1960 öncesi dönemi, 1960 sonrası dönemle karşılaştırıldığında oldukça kısa tutan bir yaklaşım göstermektedirler. Öyle ki, örneğin Koç'un çalışmasında Os-

41 Koçak, 2010, s. 76.

42 Adnan Mahiroğulları, *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s. 128.

43 Mahiroğulları, 2005, s. 129.

manlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfının ortaya çıkışı 16. yüzyıla kadar götürülmekte⁴⁴ ancak bu tarihten 1961'e kadarki bölümler çalışmanın yaklaşık yüz otuz sayfasını oluştururken⁴⁵ 1961'den 1980'e kadarki bölümler tek başına yaklaşık doksan sayfayı geçmektedir.⁴⁶ Kuşkusuz bu durumun gerekçesi, işçi sınıfının ortaya çıkışının sanayi kapitalizminin doğuşuyla olan ilgisine ve Türkiye'nin görece geç sanayileşmesine, siyasallaşmanın yoğunlukla bu dönemde başlamasına, belge azlığına vs. dayandırılabilir. Ancak yukarıda özetlenen genel ve Türkiye'ye ilişkin diğer sorunlar ile birlikte düşünülürse, yaygın biçimde kullanılan bu gerekçelerin doğruluk payı taşımalarına rağmen tekrarlandıkları ve gerekçe olarak sunuldukları ölçüde karanlıkta kalmış dönemlerin üstündeki örtüyü daha da kalınlaştıran bir etki yarattıkları gözden uzak tutulmamalıdır. Zira kimi zaman örneğin kaynak yetersizliğinin bir neden değil, söz konusu dönemlere dikkatle eğilmemenin getirdiği bir sonuç olduğu da söylenebilir. Örneğin Akkaya, 1908'in hemen öncesindeki işçi eylemlerini konu eden yazısında, siyaset bilimciler açısından olduğu kadar emek tarihçileri açısından da "1908 Devrimi ve bu devrimde işçi hareketinin yeri(nin) bir muamma" olduğunu belirterek şunları söylemektedir:⁴⁷

"(...) zira herkes nedense bu devrim sürecinde ciddi bir işçi hareketi olmadığını düşünür. Ne var ki, gerçek bugüne kadar yazılanlardan daha farklıdır. O kadar farklıdır ki, genellikle bir ön kabul olarak devrim öncesinde işçi sınıfında hiçbir hareket olmadığı kabul edilir. Teorik olarak doğruya az çok yaklaşılsa bile bu yanıltan kurtulunamaz. Oysa, devrim öncesindeki iki-üç ay boyunca işçi yoğunluğu olan her yerde bir 'hareketlilik' vardır. Bu durum, işçi sınıfının doğrudan olmasa bile dolaylı olarak bu devrim hareketinin içinde yer aldığı bir gösterge-

44 Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi Osmanlı'dan 2010'a*, Epos Yay., Ankara, 2010, s. 46.

45 Koç, 2010, s. 46-178.

46 Koç, 2010, s. 179-274.

47 Yüksel Akkaya, *Cumhuriyetin Hamalları: İşçiler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 47.

si olarak kabul edilebilir. Bu hareketliliği daha net görebilmek, dönemin ağır baskıcı yönetimi ve sansürünü aşmak için doğrudan iktidarın ‘güvenlik’ ile ilgili kaynaklarına bakmak gerekir. Ne yazık ki bugüne kadar, emek tarihi çalışanlar daha çok sansürlü gazetelere baktıklarından bu hareketi ve canlılığı görememişlerdir.”

Akkaya yazısında daha sonra 29 grevi içeren bir liste vermektedir, bu liste içinde yalnızca dört grevin emek tarihi yazımında daha önce yer aldığını, 25 grevden habersiz olduğu için dönem içindeki işçi eylemliliğinin anlaşılmadığını vurgulamaktadır.⁴⁸

Hakan Koçak da 1950’li yılları konu alan, “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak” başlıklı makalesinde 1950’li yıllar özelinde yukarıda dile getirilen sorunlara benzer biçimde dikkat çekmektedir.⁴⁹ Koçak’a göre Türkiye emek tarihi yazımında 1950’li yılların deneyimini ihmal etmek, paranteze almak yönünde yaygın bir eğilim görülmekte, Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yazılmış belli başlı başvuru kitaplarının birçoğunda 1950’li yıllara ilişkin şaşırtıcı bir suskunlukla, adeta geçiştirmeye karşılaşılmaktadır.⁵⁰ Adı geçen yazar söz konusu kitaplardan örnekler verdikten sonra bu çalışma açısından da paylaşılan şu tespitleri yapmaktadır:⁵¹

“(…) Dönemin sendikal hakların ve/veya sendikal mücadelelerin gelişimi açısından bir toplamı alınır ve sonucun yeterliliği ortaya konur. İşçi hareketi için üzerinde yorum yapılabilecek asıl sayfalar 61 Anayasası ve 63 sendika ve grev, toplu sözleşmelerinden sonra açılır. Bir dizi zaafı malul uzun bir durgunluk evresinden sonra yeni siyasi düzenin verdiği haklarla işçi hareketi 60’larda adeta topraktan fıskırmıştır. (...) Cumhuriyet dönemi işçi hareketinin “asıl” tarihini 1960’lar-

48 Akkaya, 2010, s. 48-49.

49 Hakan Koçak, “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”, *Çalışma ve Toplum*, 2008/3, sayı 18, s. 69-85.

50 H. Koçak, 2008, s. 69-70.

51 H. Koçak, 2008, s. 71.

dan itibaren başlatma yönündeki genel eğilimin hem Kemalist hem de sosyalist bakış açısına sahip kesim ve yazarlarda etkili olduğunu gözlemleriz. Kemalist bakış açısına göre, ilerici bir nitelik taşıyan 27 Mayıs hareketi ve onun yarattığı yeni anayasa işçilere geniş haklar tanıyarak işçi hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yakın tarihimizi modernleşme, Batılılaşma, uygarlaşma sorunsalları içinden okuyan Kemalist bir perspektifin işçi hareketini anayasada verilen haklarla başlatması anlaşılırdır.”

Hakan Koçak, makalesinin sonraki bölümünde, Kemalist yaklaşımlar için anlaşılır bulduğu üst yapıya vurgu yapan perspektifin, tarihsel gelişmeleri sınıf perspektifiyle açıklayan sosyalist, Marksist yaklaşımlarca da esas alınmasını anlaşılır bulmadığını ifade etmektedir. Yazara göre solda politik kaygılarla oluşturulan işçi hareketi tarihi hemen tümüyle bir kolektif eylemler tarihidir ve kimi zaman abartmaların ve efsanelerin de işin içine katıldığı, solun grevler, direnişler, işgallerle dolu bir tür resmi işçi hareketi tarihi yazılmıştır. 1960 ve 1970’li yıllarda yaşanan pratikler bu yaklaşımlara yeterince malzeme de sağladıklarından, söz konusu resmi tarih için daha çekici hale gelmişlerdir.⁵² Koçak’ın “anlaşılır bulmadığı” yaklaşımlara bir örnek olmak üzere M. Şehmus Güzel’in şu sözleri dikkate değerdir:

“(…) 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan ve 12 Mart 1971 darbesine dek uzanan on yıllık süre, işçi örgütlenmesi açısından birçok deneyim ve kazanımla dolu yeni bir dönemi simgelemektedir. Sendikalar artık demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiş, işçi hakları anayasal olarak tanınmış ve sendika yöneticileriyle militanları özgürce eylemler örgütleyebilmişlerdir. (...) Askeri darbeden sonra, daha sivil bir rejime geçilmeden önce, Milli Birlik Komitesi (MBK) sendikalara çok olumlu bir tavır takınmıştır.”⁵³

52 H. Koçak, 2008, s. 72.

53 M. Şehmus Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketi (1908-1984)*, Kaynak Yay., İstanbul, s. 226.